

مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای

مسلم خلفی

اشاره

استقرار ماهواره‌هایی در ماورای جو زمین، در اوائل نیمه دوم سده بیستم، نوع جدیدی از مالکیت را در محافل حقوقی مطرح کرد. با ظهور این پدیده حقوق‌دانان مجبور بودند به تحلیل مقوله حقوقی‌ای بپردازند که در گذشته سابقه نداشته است و یا دیگر ضوابط مالکیت تناسب و سازگاری تام ندارد. این پدیده در بین فقیهان به ویژه در ایران، نیز مسبوق به سابقه نیست و نوشته‌های مستقل و بررسی‌ها علمی در این زمینه کمتر منتشر شده است. مقاله حاضر با درایت کافی و بهره‌گیری از آرا و آموزه‌های فقهی و حقوقی، به بررسی اصل مالکیت ماهواره می‌پردازد و در صدد اثبات حقوق معنوی برای آن است.

شب ۲۳ ژوئیه ۱۹۶۲ خیابان‌های شهرهای ایالات متحده خلوت بود. اکثر مردم در خانه‌ها نشسته و منتظر تماشای نخستین پخش تلویزیونی از طریق ماهواره ارتباطی «تل استار»^۱ بودند. آن چه بیشتر مورد نظر تماشاگران قرار داشت، نه مضمون برنامه، بلکه چگونگی پخش آن از لحاظ فنی بود. به طور قطع در آن مورد یک تکنیک غیر معمول به کار گرفته می‌شد؛ سیگنالی که در فاصله چندین هزار کیلومتر دورتر و در قاره‌ای دیگر به وجود آمده بود، به ماهواره‌ای شناور در اعماق فضا برخورد می‌کرد و انعکاس آن به قاره آمریکا می‌رسید و در آن جا به وسیله شبکه‌های تلویزیونی دریافت و به خانه‌ها ارسال می‌شد. «تل استار» سرآغازی بود بر عصر ارتباطات راه دور از طریق ماهواره.

درست در همین زمان نیاز به وضع مقررات حقوقی برای نظم بخشیدن به ارتباطات ماهواره‌ای محسوس بود. چندی بعد کنگره ایالات متحده «قانون ارتباطات ماهواره‌ای»^۲ را تصویب و یک شرکت تجاری خصوصی به نام «شرکت ارتباطات ماهواره‌ای» (کاست)^۳ تأسیس کرد. در سال ۱۹۶۳ یک گردهم‌آیی در واشنگتن انجام گرفت تا در مورد مقررات و کاربرد سیستم‌های ماهواره‌ای ارتباطات

دوربرد تصمیم‌گیری شود. این نشست، مقدمه‌ای برای تشکیل «سازمان بین‌المللی ارتباطات دوربرد ماهواره‌ای» (ایتلتست)^۴ در سال ۱۹۶۵ شد. از آن پس سازمان‌های بین‌المللی ماهواره‌ای مانند اینمارست، اینتراسپوتنیک و... و نیز سازمان‌های منطقه‌ای ماهواره‌ای مانند اوتلتست، پالاپا، عرب ست و... یکی پس از دیگری تأسیس شد تا رشد فنی ارتباطات ماهواره‌ای را با توسعه حقوق ارتباطات ماهواره‌ای توأمان سازد.^۵ اما باید باور داشت که بر خلاف بخش فنی ارتباطات ماهواره‌ای که به گونه شگفت‌آوری توسعه یافته، حقوق مربوط به آن از توسعه‌یابیسته و شایسته‌ای برخوردار نبوده است.

کمیسیون قوانین و مقررات خاص ارتباطات ماهواره‌ای از یک‌سو و ناکارآمدی قواعد کنونی حقوق بین‌الملل از سوی دیگر، مشکلات حقوقی و سیاسی را در عرصه روابط میان کشورها با یکدیگر و با سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای ماهواره‌ای برجای گذاشته است. فرسایش حاکمیت ملی توسط ارتباطات ماهواره‌ای، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و سازمان‌ها در قبال استفاده از فضای ماورای جو، جرایم ارتباطی، حقوق مالکیت معنوی مخصوصاً کپی‌رایت از جمله مهم‌ترین مشکلاتی است که از یک سو جامعه بین‌الملل و از سوی دیگر ارتباطات ماهواره‌ای را به چالش کشیده است. این نوشتار، حقوق مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای را از دو منظر مشروعیت و حقوق بین‌الملل بررسی می‌کند.

مشروعیت مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای

مالکیت معنوی و حقوق پدیدآورنده، حداقل به گونه‌ای که امروز مطرح است، در عصر پیامبر اکرم (ص) و حضور امامان معصوم (ع) مطرح نبوده است. همین امر موجب تردید در صحت توصیف مالکیت به معنوی شده است؛ زیرا برخی مال را منحصر در عین و دین می‌دانند و مالکیت معنوی را مشروع نمی‌دانند. این نوشتار تلاش می‌کند مشروعیت مالکیت معنوی را اثبات کند.

دلیل نقلی: برای اثبات مشروعیت مالکیت معنوی محصولات ماهواره‌ای ابتدا می‌بایست حقیقت مالکیت را دریافت. حقیقت مالکیت سلطنت و احاطه است که این احاطه مراتبی دارد:

۱. مالکیت حقیقی: عبارت است از سلطنت و احاطه تامه به قسمی که حدوثاً و بقاءً زمام مملوک در دست مالک باشد. این نوع مالکیت مختص خداوند متعال است.
۲. مالکیت ذاتی: مالکیتی است که تحققش بر امر خارجی تکوینی یا اعتباری بستگی ندارد. مانند احاطه و سلطنت انسان بر نفس و اعمال و رفتار خویش. این نوع مالکیت در رتبه نازل‌تر مالکیت حقیقی است.
۳. مالکیت اعتباری: مالکیتی است که شارع مقدس یا عقلا به جهت مصالحی برای افراد اعتبار می‌کنند. این نوع مالکیت از مالکیت ذاتی نازل‌تر است.^۶

پس از این مقدمه کوتاه به نظر می‌رسد مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای از نوع مالکیت ذاتی است. زیرا شخصی که محصولی ماهواره‌ای پدیدآورد، آن پدیده نتیجه اعمال و تفکر اوست. و برای احاطه

فرد بر نتیجه عمل خویش هیچ واسطه خارجی نیاز نیست و پدیدآورنده یک محصول ماهواره‌ای می‌تواند دیگران را از تصرف یا هر نوع تغییر و تحولی در محصول خود منع نماید. چه این که دیگران نیز حق تصرف در آن را ندارند. تعابیر فراوان از این دو اصل کلی در احادیث شریفه وجود دارد. «الناس مسلطون علی اموالهم»^۷ «لایحل لاحد ان یتصرف فی مال غیره بغیر اذنه»^۸ «لایحل دم امری» مسلم و لاماله الا بطیبة نفسه»^۹ «لایحل لمؤمن مال اخیه الا عن طیب نفس منه»^{۱۰} و بسیاری احادیث دیگر که جملگی بر سلطه انسان بر اموال خود و منع تصرف افراد در اموال دیگران دلالت دارد.

در این احادیث شریفه، علاوه بر آن که مال از باب غلبه آمده است و خصوصیتی ندارد، بر هر آن چه «منفعت عقلایی قابل اعتنا» داشته باشد، مال اطلاق می‌شود این ضابطه به کرات در کتب فقهی مبسوط، غنیه، تذکره، ایضاح، دروس، تنقیح و... آمده است و بدیهی است محصولات ماهواره‌ای دارای «منفعت عقلایی معتنا» است و اطلاق مال بر آن صحیح است و تصرف دیگران بدون اذن مالک جایز نیست.

حتی اگر مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای را از انواع، مالکیت ذاتی ندانیم، آن را در محدوده مالکیت اعتباری می‌توان تحلیل نمود. زیرا عقلاً این نوع مالکیت را به جهات مصالحی برای افراد اعتبار می‌کنند. در حدیث شریف آمده است، «... کل شیء مما یکون لهم فیہ الصلاح من جهة من الجهات فهذا کله حلال بیعه و شراؤه و امساکه و استعماله و هبته و عاریته»^{۱۱} امروزه کمتر کسی در اشتغال مالکیت معنوی بر مصالح متعدد تردید دارد.

نهایتاً در نازل‌ترین مرتبه، اگر در اصل مالیت محصولات ماهواره‌ای حتی در نوع اعتباری آن، تردید شود، می‌بایست به عمومات رجوع و حکم به مشروعیت مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای کنیم. در این مورد برخی فقها تصریح کرده‌اند: «لامانع من التزام جواز بیع کل ما له نفع ما ولو فرض الشک فی صدق المال علی مثل هذه الاشياء المستلزم للشک فی صدق البیع امکن الحکم بصحة المعاوضه علیها لعمومات التجارة والصلح والعقود والهبة المعوضه و غیرها، و عدم المانع لانه لیس الا اکل المال بالباطل والمفروض عدم تحققه هنا»^{۱۲} هر آن چه اندک نفعی (جز منافع نادر) داشته باشد، خرید و فروشش منعی ندارد. و اگر در مالیت چیزی تردید شود بازهم معامله‌اش صحیح است؛ زیرا مقتضی که عمومات است موجود و مانع که اکل مال به باطل است مفقود می‌باشد.

از آن چه گفته شد این نتیجه به دست می‌آید، که در مالیت محصولات ماهواره‌ای و مالکیت معنوی بر آن‌ها تردیدی نیست و در مقام تردید نیز عمومات حاکم خواهند بود. اما رأی برگزیده در این زمینه مالکیت ذاتی انسان بر دستاوردهای علمی و فکری خویش است.

دلیل عقلی: تفکیک دلیل عقلی از نقلی چندان صائب نیست بلکه عقل به عنوان یک حجت شرعی حکم می‌کند شخصی که سال‌ها برای تولید یک محصول هنری، فرهنگی، علمی و... در عرصه

ارتباطات ماهواره‌ای تلاش می‌کند، نوعی سلطه و احاطه بر آن محصول خواهد داشت. محصولی که هم توان فکری و هم توان مالی تولیدکننده را به خود مصروف و هزینه‌های مادی و معنوی فراوانی برای پدیدآورنده اثر مزبور داشته، دیگری نمی‌تواند بدون صرف کمترین هزینه ذهنی و مالی آن را استنساخ نماید و بر آن دست یازد، چه رسد به این که آن را دچار تغییر و تحول نیز نماید.

رای مستقل عقل حاکم است که تصرف و هر نوع تغییر و تحول در محصول کار و فکر دیگران که برای پدیدآورنده‌اش تلاش زیادی تحمل شده، بدون رضایت پدیدآورنده آن ظلم است و قبح ظلم، ذاتی است.

نکته اتکای دیگر عقل بر این حکم «قاعده لاضرر» است. بدیهی است وقتی در پدیده علمی و فکری فردی تصرف صورت گیرد و در آن تغییر و تحولی انجام پذیرد، پدیدآورنده ضرر و زیان جدی خواهد دید. خصوصاً آن که تولیدکنندگان محصولات ماهواره‌ای انتظار دارند برای مدت عقلایی بتوانند از حق انحصاری مالکیت خود بهره‌مند شوند تا چرخه تولید آن محصول از حرکت باز نایستد. و چنانچه به راحتی حاصل دست‌رنج تولیدکننده استنساخ شود و در اختیار دیگران قرار گیرد که این کار معمولاً با قیمت بسیار نازل و غیر واقعی صورت می‌پذیرد، صاحب اثر ضرر جدی متحمل می‌شود. ضرری که نه تنها در شرع مقدس اسلام بلکه به حکم عقلای دنیا منع و دفع شده است.

از همین‌جا می‌توان نتیجه گرفت اگر ملاک ضرر باشد تفکیک بین استفاده فردی از محصولات کپی‌شده و اصل کپی کردن محصول وجود ندارد؛ زیرا گرچه در استفاده شخصی از محصول استنساخ شده، تولیدکننده، ضرر کمتری متحمل می‌شود، اما عقل، مطلق ضرر را منع کرده است؛ کم باشد یا زیاد.

نکته دیگری که از اصل عقلی «لاضرر» به دست می‌آید آن است که همان‌طوری که تولیدکننده نباید متحمل زیان گردد، تحمیل زیان توسط وی نیز ممنوع است. یعنی وضعیت انحصاری و تفوقی پدیدآورنده یک اثر ماهواره‌ای نباید به سوء استفاده وی از این وضعیت بیانجامد. نمونه‌ای از چنین سوء استفاده که در محاکم بین‌المللی محکوم شده است در قسمت دوم این نوشتار آمده است.

رعایت قانون و نظم اجتماعی: امروزه حتی برخی از فقیهان که در اصل مشروعیت مالکیت معنوی تردید می‌کنند، به قوانین و مقررات مربوط ارجاع می‌دهند و رعایت قواعد مربوط به حقوق مالکیت معنوی را بر اساس مراعات انتظام جمعی و نظم عمومی لازم می‌دانند.

در سطوح فرا ملی بسیاری از کشورها به کنوانسیون‌های مربوط به حمایت از پدیدآورندگان فرآورده‌های هنری، فرهنگی، علمی و... پیوسته‌اند. در سطح ملی نیز قوانین مختلفی در این باره وضع نموده‌اند. بدیهی است بسیاری از افراد در جوامع مختلف به بعضی قوانین اعتقادی ندارند، اما این عدم

اعتقاد مجوزی برای نادیده گرفتن قانون مزبور نخواهد شد. چه که در غیر این صورت هر کس به بهانه عدم اعتقاد شرعی به قانونی خاص آن را مراعات نکرده و نتیجه‌ای جز هرج و مرج نخواهد داشت.

در زمینه مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای نیز وضع به همین منوال است و هیچ فردی نمی‌تواند به بهانه اعتقاد نداشتن به مشروعیت آن، قوانین مربوط به آن را نادیده بگیرد. ناهنجاری پدیدآمده در اثر رعایت نکردن قوانین مربوط به مالکیت معنوی در عرصه ارتباطات ماهواره‌ای بسیار گسترده‌تر از سایر عرصه‌ها است؛ زیرا گستره ارتباطات ماهواره‌ای به هیچ وجه قابل قیاس با دیگر حوزه‌ها نخواهد بود.

مالکیت معنوی در فتوای فقیهان معاصر: شأن فقیه بیان حکم کلی است و تشخیص موضوع بر عهده افراد و جامعه است. مالکیت معنوی نیز صرفاً یک موضوع است و فقیه متکفل بیان آن نیست و بدیهی است در این گونه موارد باید به متخصصین فن رجوع کرد نه به فقها، با این حال به منظور رفع شائبه عدم مشروعیت مالکیت معنوی از دیدگاه فقیهان، نظر تعدادی از مراجع و آیات عظام در پی خواهد آمد. گرچه سؤال در مورد نرم‌افزار است لکن نرم‌افزار هیچ خصوصیتی نداشته و پاسخ‌ها قابل تسری به تمام مصادیق مالکیت معنوی می‌باشد.

متن استفتاء:

«محضر مبارک حضرت آیت‌الله العظمی ...

همان‌گونه که مستحضرید فعالیت‌های فرهنگی شکل‌های گوناگونی دارد، یکی از رایج‌ترین اشکال آن ارائه محصولات فرهنگی در قالب نرم‌افزار است.

تولید نرم‌افزار با صرف هزینه‌های زیادی همراه است؛ اما اندکی پس از تولید، عده‌ای بدون رضایت تولیدکننده اقدام به تکثیر آن می‌کنند که این عمل موجب خسارت به تولیدکننده می‌شود. حال مستدعی است با توجه به مطالب یادشده، جواب سؤالات ذیل را مرقوم فرمایید:

۱. آیا اصولاً تولید نرم‌افزار حقی را برای تولیدکننده ایجاد می‌کند؟
 ۲. آیا حق تألیف (کپی‌رایت) مشروعیت دارد؟
 ۳. با توجه به این که تکثیر نرم‌افزار بدون رضایت تولیدکننده، از نظر قانون ممنوع و برای تکثیر کننده مجازات تعیین شده است، تکثیر بدون رضایت تولیدکننده، شرعاً چه حکمی دارد؟
 ۴. استفاده از نرم‌افزاری که بدن رضایت تولیدکننده، تکثیر شده است، برای دیگران چه حکمی دارد؟
 ۵. اگر از ناحیه چنین تکثیر و استفاده‌ای خسارتی به تولیدکننده وارد شود، موجب ضمان است؟»
- پاسخ مراجع و آیات عظام به ترتیب حروف الفبا:

۱. آیت‌الله بهجت:

«اگر شرط عدم کپی‌شده یا مبنیاً علیه است تکلیفاً جایز نیست و چون سبب اضرار به فروشنده است، ضامن آن ضرر است.»

۲. آیت‌الله تبریزی:

«چنانچه در ضمن معامله، فروشنده با خریدار شرط کرده باشد که تکثیر ننماید، باید به این شرط عمل نماید و چنانچه شرط نشده باشد سزاوار نیست مؤمن کاری کند که زحمت مؤمن دیگر را هدر دهد. والله العالم».

۳. آیت‌الله سیستانی:

«تمام موارد فوق تابع قانون است».

۴. آیت‌الله صانعی:

«ج ۱، ۲، ۳ و ۴: تصرف و دخالت در همهٔ اموری که به افراد ارتباط دارد، چه ارتباط تولیدی و فکری و نظری و یا اختراع خارجی و مادی و یا نشر و طبع کتاب و امثال آن همه و همه جزء حقوقی است که به حکم عدم جواز تصرف در مال دیگران مگر با رضایت آن‌ها که حدیث «لا یحل مال امرء الا بطیب نفسه» بر آن دلالت دارد، محکوم به عدم جواز دخالت و تصرف است و فرقی بین عین و ملک و غیر آن‌ها نمی‌باشد و کلمهٔ «مال» که در حدیث آمده خصوصیتی ندارد و از باب غلبه آمده، به علاوه که همهٔ امور ذکر شده دارای ارزش می‌باشد و مال است کما این که معیار در حرمت هم نسبت و اضافه به شخص و امرء است. و در حقوق معنوی همان طور که ارزش و مالیت وجود دارد، اضافه هم به وسیلهٔ اعتبار حق بودن در نظر عقلا محقق است. و اگر اضافه نبود، بحث حق معنوی در آن‌ها مطرح نمی‌شد. به علاوه از حدیث، خود حکم عقلاء به ظلم بودن دخالت و تصرف بی‌اجازه در موارد حقوق معنوی که یکی از آن‌ها در سؤال آمده برای کشف حرمت شرعی کفایت می‌کند، چون شارع تعالی نه ظالم است و نه حکم به جواز ظلم می‌نماید و راه سوم برای اثبات حق در حقوق معنوی رایج امروز منکر بودن دخالت و تصرف بی‌اذن در آن‌ها از نظر عرف و عقلاء است. و هر منکری به حکم آیهٔ شریفهٔ «و ینهاهم عن المنکر» محکوم به حرمت است و مسئلهٔ تعریف حقوق معنوی، قطع نظر از آن که یک اصطلاح است و باید از صاحبان اصطلاح سؤال شود، بیش از یک موضوع نمی‌باشد که فقه متضمن بیان آن نیست بلکه فقه، حکم موضوع و امور مربوط به افعال و اعمال را بیان می‌نماید و در جواب ذکر شده حکم همهٔ موارد حقوق معنوی بیان شد و عمدهٔ در فقه، دانستن حکم است و الاً موضوع اصطلاحی را خود پیدا کنید و تطبیق دهید. ج ۵: ضرر زننده ضامن است».

۵. آیت‌الله فاضل لنکرانی:

«۱- بلی، این‌ها حقوق عقلایی محترم است و باید رعایت شود. ۲- بلی و خلاف آن جایز نیست. ۳- تصرف در آن برخلاف نظر تولیدکننده جایز نیست. ۴- استفاده از آن برای دیگران حرام نیست ولی کپی کردن آن جایز نیست. ۵- بلی».

۶. آیت‌الله مکارم شیرازی:

«استفاده، کپی‌رایت و تکثیر نرم‌افزارها بدون اجازه و رضایت تولیدکنندگان اصلی آن جایز نیست و در صورتی که این کارها موجب خسارتی از جهت سرمایه‌گذاری تولیدکنندگان اصلی شود متخلف

ضامن است ولی سزاوار است تولیدکنندگان با حداقل سود چنین نرم‌افزارهایی را با قیمت مناسب‌تری عرضه کنند تا زمینه‌ی این کارهای خلاف به وجود نیاید.

۷. آیت‌الله منتظری:

«۱- باسمه تعالی. به نظر این جانب تولید و اختراع و تألیف برای مولد و مخترع و مؤلف ایجاد حق می‌کند مگر این‌که خود او صرف‌نظر کند. ۲- باسمه تعالی. این قبیل امور عرفاً حق‌آور است و از ناحیه‌ی شرع ردع نشده است. ۳- باسمه تعالی. جایز نیست و تضییع حق غیر می‌باشد. ۴- باسمه تعالی. جایز نیست. ۵- باسمه تعالی. ضایع‌کننده حقوق غیر، ضامن ارزش حقوق تضییع شده می‌باشد.»

۸. آیت‌الله موسوی اردبیلی:

تألیف جزوه و کتاب و تولیدات رایانه‌ای و امثال این‌گونه ابتکارات ارزش عقلایی دارد و به نظر این‌جانب صاحبان آن‌ها حق شرعی دارند و بدون اذن و موافقت آن‌ها کسی حق استفاده و تکثیر ندارد و اگر کسی تخلف نماید مستحق تعزیر است و ضامن ارزش عقلایی حق تضییع شده مطابق نظر کارشناس به حسب مورد می‌باشد.»

مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای از منظر حقوق بین‌الملل

هر اندازه گستره انتشار یک پدیده بیش‌تر، نشر و پخش آن آسان‌تر و کپی‌کردنش کم‌هزینه‌تر باشد، حمایت از حقوق پدیدآورنده باید مؤثرتر باشد. ارتباطات ماهواره‌ای از تمام مؤلفه‌هایی که نیاز به اتخاذ سیاست‌های حمایتی را ایجاد می‌کند، برخوردار است. یک اثر وقتی در فرایند ارتباطات ماهواره‌ای واقع شد، به آسانی در تمام دنیا منتشر می‌شود و آن اثر نسبت به کپی‌شدن در معرض خطر بیشتری قرار می‌گیرد. گستره ارتباطات ماهواره‌ای فراملی است و سرقت‌های ادبی در این عرصه با سهولت بیش‌تری امکان‌پذیر است. محصولات رادیویی و تلویزیونی ماهواره‌ای به آسانی ضبط و پخش می‌شوند و چنانچه حمایت مؤثری از پدیدآورندگان این نوع آثار به عمل نیاید، خسارات فراوانی بر تولیدکنندگان و پدیدآورندگان تحمیل می‌شود. به همین علت پخش برنامه‌های ماهواره‌ای خصوصاً پخش برون مرزی، مستلزم ضمیمه کردن حمایت مؤثر حقوق مالکیت معنوی کپی‌رایت به سایر سیاست‌های پخش صوتی - تصویری در تمام کشورهاست. اینک برخی از این سیاست‌ها بررسی و تحلیل می‌شود.

قوانین و مقررات ملی و فراملی: کنوانسیون حمایت از حقوق پدیدآورندگان در سطح بین‌المللی مطرح است و تاکنون بسیاری از کشورها بدان پیوسته یا آن را امضاء نموده‌اند. علاوه بر این کنوانسیون، در سطوح ملی و منطقه‌ای با سیاست‌های حمایتی از مالکیت معنوی برخورد می‌کنیم که در خور توجه می‌باشند. کشورها در سطح ملی گرچه با مالکیت معنوی و کپی‌رایت برخورد یکسانی نداشته‌اند و هنوز هم در برخی کشورهای در حال توسعه، پدیدآورندگان از حقوق مالکیت معنوی

بهره‌مند نیستند، اما گرایش جهانی به سمت پذیرش و رسمیت بخشیدن به مالکیت معنوی و اتخاذ سیاست‌های حمایتی از پدیدآورندگان می‌باشد.

در سطح منطقه‌ای نیز گاه با موافقت‌نامه‌های چند جانبه و یا کنوانسیون‌های منطقه‌ای مواجه هستیم که مقررات و قواعد خاصی در حمایت از حقوق پدیدآورندگان وضع نموده‌اند. به عنوان مثال «اتحادیه اروپا» این مقررات را در قالب «دستورالعمل کمی‌رایت برای ارتباطات کابلی و ماهواره‌ای ۱۹۹۳»^{۱۳} ارائه داده است.

این دستورالعمل که در سال ۱۹۹۳ توسط کمیسیون اروپا صادر شده است. از هماهنگ‌سازی حقوق پدیدآورندگان در بخش‌های کلیدی حمایت می‌کنند؛ به گونه‌ای که صاحبان چنین حقوقی از پخش برنامه‌های کابلی و ماهواره‌ای در قلمرو قاره اروپا به طور کامل بهره‌مند شوند. برخی از سیاست‌های حمایتی گنجانده شده در این دستورالعمل عبارت است از:

۱. در شروط و مقررات کمی‌رایت نباید تفاوتی بین ماهواره‌های پخش و ماهواره‌های مخابراتی قائل شد. بلکه هر دو می‌بایست تحت حمایت حقوق مالکیت معنوی به «ارتباط با عموم» اقدام نمایند.

۲. کشورهای عضو اتحادیه متعهد می‌شوند حق پدیدآورندگان در تجویز یا منع «ارتباط با عموم» را به رسمیت بشناسند.

۳. مسؤولیت اپراتورهای سرویس کابلی در قبال مخابره مجدد برنامه‌های کمی‌رایتی، بیش از برنامه‌های کمی‌رایتی در پخش ماهواره‌ای خواهد بود.

۴. در مورد کمی‌رایت تنها باید حقوق یک کشور عضو نسبت به فرستنده اعمال شود.^{۱۴}

لازم به یادآوری است موضوع سرقت سیگنال‌های تلویزیونی و «کدگذاری»^{۱۵} با مسائل مربوط به کمی‌رایت در حقوق ارتباطات ماهواره‌ای بسیار شبیه به هم می‌باشند و به یک‌دیگر پیچیده‌اند؛ زیرا کدگذاری مکانیسمی است که به وسیله آن فرستنده برنامه‌های ماهواره‌ای از دریافت برنامه‌ها و مخابره مجدد آن اطمینان حاصل می‌کند و یقین پیدا می‌کند که برای ارائه خدمات ماهواره‌ای مبالغی دریافت می‌کند و این بخش عمده‌ای از هدف موجود در قوانین مربوط به کمی‌رایت است.^{۱۶}

مدت زمان کمی‌رایت: موضوع مشروعیت یا عدم مشروعیت مرور زمان در حقوق موضوع مفصلی است که نوشتاری جدا می‌طلبد و فارغ از ورود به این مبحث متذکر می‌گردد به منظور ایجاد نظم بیشتر بهتر است حقوق پدیدآورندگان محصولات ماهواره‌ای را مشمول مرور زمان نمود. چنانچه پدیدآورنده‌ای نسبت به احقاق حق خود نسبت به مالکیت معنوی بر آن پدیده اقدام نکرد، مشمول مرور زمان می‌شود. امروز مرور زمان در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا پذیرفته شده است.

اما مدت زمان کمی‌رایت موضوعی متفاوت از مرور زمان است. منظور از مدت زمان کمی‌رایت، زمانی است که تهیه‌کنندگان برنامه‌های ماهواره‌ای نسبت به آن حق انحصاری دارند. مدت زمان

کپی‌رایت به سیاست‌های ارتباطاتی کشورها بستگی دارد. به عنوان مثال بر اساس فصل ۱۴ قانون ثبت، امضا و کپی‌رایت ۱۹۸۸ انگلستان، کپی‌رایت در برنامه‌های کابلی و برنامه‌های پخش ماهواره‌ای در یک دوره ۵۰ ساله از پایان سالی که پخش از طریق ماهواره صورت گرفته و یا برنامه در یک سیستم کابلی جریان یافته است، تداوم می‌یابد.

دستورالعمل کپی‌رایت و پخش ماهواره‌ای انگلستان در راستای هماهنگ‌سازی حمایت از کپی‌رایت در ماده ۳ مقرر می‌دارد: «حقوق پخش‌کنندگان برنامه‌ها ۵۰ سال پس از پخش نخستین یک برنامه، تداوم خواهد داشت؛ خواه این پخش به وسیله سیم باشد یا هوا، کابل باشد یا ماهواره».^{۱۷} مرور زمان، مشمول قواعد عمومی مربوط به آیین دادرسی در هر کشور و معمولاً بسیار کم‌تر از مدت‌زمان کپی‌رایت است.

نقض کپی‌رایت در ارتباطات ماهواره‌ای: به اعتقاد برخی از حقوق‌دانان نقض کپی‌رایت در جایی اتفاق می‌افتد که:

- از اثر، کپی برداشته شود؛
- کپی برداشته شده، به عموم ارائه شود؛
- اثر در معرض عموم اجرا شود، به نمایش در آید یا بازی شود؛
- اثر پخش شود یا برنامه در یک سیستم کابلی جریان یابد؛
- از اثر یا هریک از موارد بالا اقتباسی صورت گیرد؛
- ثابت شود که تمام یا بخش اصلی اثر کپی برداشته شده است.^{۱۸}

به اعتقاد این دسته از حقوق‌دانان کپی‌کردن از یک برنامه ماهواره‌ای به منظور استفاده فردی و کپی‌کردن آن به منظور در معرض عموم قرار دادنش تفاوت دارد. در حالی که مورد دوم نقض جدی کپی‌رایت است مورد نخست اساساً نقض کپی‌رایت به حساب نمی‌آید. اما به نظر می‌رسد با توجه به ادله مشروعی مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای و نیز فلسفه وضع کپی‌رایت که همانا حمایت مادی و معنوی از پدیدآورنده است، نباید تفاوتی بین این دو قائل شد؛ زیرا در هر دو صورت پدیدآورنده زیان می‌بیند هر چند در مورد دوم زیان بیش‌تری را متحمل می‌شود. به علاوه در هر دو صورت تصرف در مال دیگری بدون رضایت مالکش می‌باشد که چنین تصرفی نارواست.

اما در مورد کپی‌کردن جزئی از اثر یا کل اثر، حق با حقوق‌دانان و فقیهانی است که بین این دو تفاوت قائل شده‌اند. کپی کامل یا بخش اصلی و اعظم یک اثر ماهواره‌ای نقض کپی‌رایت است ولی کپی بخشی از آن، خیر. امروزه استنساخ بخشی از آثار چنان رایج است که حتی پدیدآورندگان نیز به عنوان یک امر معمول آن را پذیرفته و در برابرش تسلیم‌اند. چنان که گفته شد وظیفه فقه تبیین حرمت تصرف در مال دیگران بدون رضایت مالک است و تشخیص این‌که استنساخ جزء کوچک از یک

برنامه ماهواره‌ای تصرف در مال دیگران محسوب می‌شود یا خیر، با عرف است و عرف این گونه بهره‌برداری را تصرف به حساب نمی‌آورد.

در مورد سایر امور رایج در عرف نیز همین گونه است. به عنوان مثال کپی کردن گزارش‌های خبری در مورد وقایع، اخبار روزانه، وضعیت آب و هوا و اطلاعاتی از این قبیل که از طریق ارتباطات ماهواره‌ای پخش می‌شود، نقض کپی‌رایت تلقی نمی‌شود و مسؤولیت کپی‌کننده چنین آثاری در عرصه حقوق بین‌الملل هنوز چندان جدی تلقی نشده است.

تذکر این نکته نیز ضروری است که کپی‌رایت نسبت به آثاری که مستقیماً از پدیدآورنده آن صادر شده، اعمال می‌شود. هم‌چنان که مالک معنوی آثار اصلی مشمول کپی‌رایت شخص پدیدآورنده اثر یا نماینده قانونی او می‌باشد. مگر در مواردی که پدیدآورنده اثر برای تولید اثر مزبور استخدام شده باشد که در این صورت مفاد قرارداد استخدام لازم الاجرا است. اگر مبلغی که پدیدآورنده دریافت می‌کند در برابر واگذاری توأمان مالکیت مادی و معنوی اثر باشد، مالک معنوی اثر، استخدام‌کننده و در نتیجه کپی‌رایت حق اوست. ولی اگر مبلغ دریافتی صرفاً در برابر واگذاری مالکیت مادی اثر باشد کپی‌رایت کماکان در اختیار پدیدآورنده خواهد بود.

منع سوء استفاده از مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای: از آن‌جا که حقوق مالکیت معنوی یک شکل منحصر به فرد در میان سایر حقوق است و معمولاً بهره‌مندی از چنین حقوقی گاه علاوه بر پشتوانه داخلی از پشتوانه حقوق و مقررات بین‌المللی نیز برخوردار است، ممکن است به یک وضعیت برتری جویی تبدیل شود و صاحبان چنین حقی را به سوء استفاده از وضعیت تفوقی خود سوق دهد. بر همین اساس قانون‌گذاران ضمن وضع سیاست‌های حمایتی از پدیدآورندگان برنامه‌های ماهواره‌ای باید با وضع قوانین از چنین سوء استفاده‌هایی جلوگیری نمایند.

در یک مورد مهم در سال ۱۹۹۵ چنین مسئله‌ای نزد «دیوان دادگستری اروپا»^{۱۹} اقامه شد. شاکی اصلی این پرونده که به پرونده «مگیل»^{۲۰} معروف شد، انتشارات «ایریش»^{۲۱} بود که درباره انتشار لیست‌های تلویزیونی در انگلستان و ایرلند فعالیت می‌کرد. سایر شرکت‌های درگیر پرونده، عبارت بودند از: «بی‌بی‌سی»^{۲۲}، «انتشارات تلویزیونی ایندینپندن»^{۲۳} و پخش‌کننده ایریش یعنی «راديو تلفيز ایرین»^{۲۴} که هر کدام کپی‌رایت مخصوص خود را در «هفته‌نامه تی‌وی لیستینگر»^{۲۵} داشتند و نسبت به تعداد محدودی از ناشران برای نشر روزانه جواز گرفته بودند.

مگیل می‌خواست هفته‌نامه جامعی منتشر کند، اما با مخالفت شرکت‌های مزبور مواجه شده بود. مگیل به کمیسیون اروپا شکایت کرد و مدعی شد که مخالفت آن‌ها سوء استفاده از وضعیت تفوقی آن‌ها است. کمیسیون اروپا به نفع مگیل رأی داد و دیوان اروپا نیز نظر کمیسیون را تأیید و نهایتاً دیوان دادگستری اروپا هم در مرحله استیناف آن را ابرام کرد. نظر دیوان این بود که پخش‌کنندگان مزبور به وسیله ممانعت از ارائه یک تولید جدید، مخصوصاً هفته‌نامه راهنمای جامع

تلویزیونی، از وضعیت تفوقی خود سوء استفاده کرده‌اند. ضمن این که تصدیق کرد هر عدم اجازه‌ای به خودی خود سوء استفاده به شمار نمی‌آید؛ بلکه باید با توجه به اوضاع و احوال، موضوع بررسی گردد.^{۲۶}

حکم دیوان دادگستری اروپا مطابق با قاعده لا ضرر می‌باشد که در نوشتار نخست گفته شد که دو مطلب از این قاعده به دست می‌آید. نخست آن که تصرف و تغییر و تحول در محصولات فکری دیگران در اثر کپی کردن آن‌ها موجب ضرر و زیان پدیدآورندگان است و به موجب این قاعده ممنوع می‌باشد. دوم این که سوء استفاده از وضعیت تفوقی ناشی از کپی‌رایت به ضرر دیگران نیز روا نمی‌باشد.

نتیجه نوشتار

از سطور گذشته این نتایج به دست می‌آید که:

- دلایل متعدد نقلی و عقلی بر مشروعیت مالکیت معنوی در حقوق ارتباطات ماهواره‌ای وجود دارد.
- مالکیت معنوی در ارتباطات ماهواره‌ای از نوع مالکیت ذاتی است؛ زیرا یک برنامه ماهواره‌ای نتیجه عمل و فکر پدیدآورنده آن است و او می‌تواند دیگران را از تصرف یا هر نوع تغییر در محصول خود منع نماید و بر دیگران نیز تصرف و تغییر آن روا نیست.
- عقل، هر نوع تصرف، تغییر و تحول در محصول کار و فکر دیگری را بدون رضایت پدیدآورنده‌اش، ظلم می‌داند و قبح ظلم ذاتی است.
- کپی کردن محصول فکری دیگران موجب ضرر و زیان پدیدآورنده است و به حکم قاعده لا ضرر ممنوع است. چه این که سوء استفاده از وضعیت تفوقی ناشی از کپی‌رایت به ضرر دیگران نیز ممنوع است.
- حتی در صورت اعتقاد به عدم مشروعیت مالکیت معنوی، می‌بایست به دلیل پرهیز از هرج و مرج قوانین مربوط به آن را مراعات نمود.
- اکثر قریب به اتفاق فقیهان و حقوق دانان معاصر معتقد به مشروعیت مالکیت معنوی هستند.
- از آن جا که گستره پخش برنامه‌های ماهواره‌ای وسیع‌تر، ضبط و پخش آن آسان‌تر و کپی کردنش کم هزینه‌تر است، سیاست‌های حمایتی مؤثرتری در زمینه حقوق مالکیت معنوی می‌طلبد.
- در سطوح فرا ملی، منطقه‌ای و ملی، گرایش جدی به سمت پذیرش مشروعیت مالکیت معنوی و وضع قوانین و مقررات حمایتی در این باره وجود دارد.
- در شروط و مقررات کپی‌رایت نباید تفاوتی بین ماهواره‌های پخش و ماهواره‌های مخابراتی قائل شد.
- مدت زمان کپی‌رایت متفاوت از مرور زمان در کپی‌رایت است.
- هر کپی‌کردنی نقض کپی‌رایت نیست بلکه برای صدق نقض، شرایطی لازم است از جمله آن که تمام یا بخش اصلی اثر کپی شده باشد.
- بین کپی کردن یک برنامه ماهواره‌ای برای استفاده فردی و کپی کردن آن به منظور در معرض عموم قرار دادنش تفاوتی نیست زیرا هر دو، تصرف به حساب می‌آید و موجب ضرر و زیان پدیدآورنده می‌شود.

- کپی برنامه‌های ماهواره‌ای رایج مثل گزارش‌های خبری، اخبار روزانه، وضعیت آب و هوا و... نقض کپی‌رایت تلقی نمی‌شود.

پی‌نوشت

1. Telstar
 2. Communication Satellite Act
 3. Communication Satellite Corporation, (COMSAT)
 4. International Telecommunications Satellite Organization, (INTELSAT)
۵. برای مطالعه بیشتر در این زمینه مراجعه شود به:
Colin D. Long, *Telecommunication Law and Practice*, Sweet & Maxwell, London, 1995, p.205.
Encyclopedia of Public International Law, Vol.5, pp.40-42.
- ن.س. بیروکوف، تلویزیون و دکترین‌های آن در غرب؛ ترجمه محمد حفاظی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، تهران، ۱۳۷۲، صص ۲۳۱-۲۴۱.
۶. برای مطالعه بیشتر رجوع شود به: سید محمدصادق حسینی روحانی؛ *المسائل المستحدثة*، چاپ چهارم، قم، مؤسسه دارالکتاب، ۱۴۱۴ق، صص ۲۲۲ و ۲۲۳.
۷. محمدباقر مجلسی؛ *بحارالانوار*، ج ۱، ص ۱۵۴.
۸. الحر العاملی، محمد بن الحسن؛ *وسایل الشیعه*، تحقیق مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاجیاء التراث، چاپ اول، ۱۴۰۹ق، جزء ۹، ص ۵۴۱.
۹. همان، جلد ۵، ص ۱۲۰.
۱۰. ابومحمد الحسن بن علی بن الحسین بن شعبه الحرانی؛ *تحف‌العقول عن آل‌الرسول*، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۴۰۰ق، ص ۳۲.
۱۱. همان، ص ۳۴۸.
۱۲. شیخ مرتضی انصاری؛ *کتاب‌المکاسب*، انتشارات علامه، چاپ دوم، ۱۳۶۷، ص ۲۰.
13. Copyright for Cable and Satellite Directive-Directive 93/83 (1993).
 14. Peter Alexiadis, of Coudert Brothers; Brussels, «European Union Telecommunications Policy», Cited in: Colin D. Long, *Telecommunications Law and Practice*, Op.Cit pp.257,258.
 15. Encryption.
 16. Peter Carey, *Media Law*, by Peter Carey, LL:B, LL.M.Lecturer In Law, the College of Law, Guildford, Sweet & Maxwell. London, 1996. pp.101-129.
 17. Colin D. Long, Op.Cit, p.172.
 18. Peter Carey, Op.Cit, pp.101-108.
 19. European Court of Justic.
 20. Magill.
 21. Irish.
 22. British Broadcasting Corporation-BBC.
 23. Independent Television Publishing.
 24. Radio Telefis Eireann.
 25. Weekly TV. Listings.
 26. Collin D. Long, Op.Cit, pp. 172, 173.